

www.soskin.info.

10. Офіційний сайт Академії економічних наук України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.aenu.ua.

In the article the attempt of a scientific substantiation of strategic development of innovation approaches to global energy efficiency is made by realization of their monitoring and modelling of an optimum ratio.

Keywords: *energy efficient productive complex, environment, alternative energy sources, ecological safety.*

В статті зроблена спроба наукового обґрунтування стратегічного розвитку інноваційних підходів к глобальній енергоефективності путем проведення їх моніторингу и моделювання оптимального соотношения.

Ключевые слова: *энергоэффективность, окружающая среда, альтернативные источники энергии, экологическая безопасность.*

УДК 338.001.36

*А.І. Лукашенко,
к.і.н, доцент кафедри країнознавства
та міжнародного туризму,
Київський міжнародний університет*

ВПЛИВ ХРИСТІЯНСЬКОГО ДУАЛІЗМУ НА ФОРМУВАННЯ РЕАЛІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ РАНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

У статті виявлено основні християнські засади економічної системи європейського суспільства. Визначено низку факторів, які сприяли формуванню і трансформації економічної парадигми в добу раннього середньовіччя.

Ключові слова: *економічна система, парадигма, бідність, багатство, власність, Біблія, християнство, торгівля, фінансова система.*

У будь-якому суспільстві ми знайдемо концепцію власності, багатства і праці. Ці політико-економічні категорії є, разом з тим, і категоріями моральними та світоглядними: праця і багатство можуть отримувати високу або низьку оцінку, їх роль у людському житті може розумітися по-різному. Господарська діяльність – складова частина суспільної практики, взаємодії людини зі світом і її творчого впливу на світ. Вона відображає життєві установки суспільства, і тому реконструкція категорій праці і власності істотно важлива для розуміння духовного клімату, що панував у цьому суспільстві. У праці можна бачити прокляття, що тяжіє над людським родом, або доблесть, яка виділяє людину. У багатстві простежується кінцева мета людської активності або засіб для досягнення іншої мети. Тому концепція багатства і праці, яка домінує в суспільстві, є невід'ємним складником «моделі світу». Вона задає імперативи поведінки, формує ідеали, якими керуються члени цього суспільства, й *актуальність цієї проблематики* не підлягає сумніву в будь-яку епоху існування людської цивілізації. Зрозуміло, розуміння власності та праці, що переважає в суспільстві, породжується існуючою в ньому панівною релігією. У християнстві головними дійовими особами є Бог і Диявол. Відповідно до дуалістичної системи формується картина бачення світу людиною.

Мета даної статті полягає у визначенні ролі християнського дуалізму у формуванні економічних підвалин європейського суспільства доби раннього християнства та раннього середньовіччя.

Відповідно, досягнення мети дасть нам змогу по-новому оцінити економічні реалії сьогодення, з'ясувати першопочаткові основи християнської етики у сфері економічної діяльності та порівняти їх із сучасним станом. І, головне, це дозволить зрозуміти, у якому напрямку ми рухаємося з призми заповідей Христа і в умовах дуалістичного протистояння християнського світу.

Проблематика праці, багатства, бідності, успіху й економіки в цілому досліджена низкою вчених із різних галузей знання, починаючи від філософів, богословів, які розглядають етичні аспекти діяльності людини, закінчуючи істориками й економістами, які розглядають розвиток економічних відносин і їхню внутрішню операційну систему (див. список літератури). Але нині не існує наукових праць, які б аналізували економіку та її засади з огляду на панівну релігійну мораль та аналізували взаємовпливи двох сфер: морально-релігійної та фінансово-економічної.

Передусім перейдемо до аналізу специфіки середньовічного сприйняття праці й багатства. Оскільки наше завдання полягає не в аналізі відносин власності при феодалізмі і ми хочемо з'ясувати, як розуміли власність у цьому суспільстві, яка була її етична оцінка і причетний до цього християнський дуалізм; то в статті ми будемо уникати деталізованого аналізу економічних категорій. Середньовіччя від самого початку визначило власне ставлення до праці та багатства, цілком відмінне від ставлення до них в античному світі. В останньому праця не могла вважатися чеснотою. Крім того, вона взагалі не розглядалася як суттєва ознака людини. Християнство, проголосивши принцип «хто не працює, той не їсть», радикально відійшло від цінностей та установок класичної античності [10, с. 165]. У суспільстві дрібних виробників праця не могла вважатися ганебним заняттям. У праці почали бачити нормальний стан людини. Правда, цей стан став необхідністю не внаслідок становлення людини, а внаслідок її гріхопадіння; у праці бачили і покарання. Суттєвим є те, що неробство або лінь було зараховано до низки найтяжчих гріхів. Кожна людина повинна виконувати певну функцію, усі повинні займатися своєю справою. Багатство, подібно до праці, не розглядалося як самоціль або як умова забезпечення дозвольного існування. Ставлення до багатства визначалося ставленням до загробного порятунку: володіння майном могло сприяти, але могло й перешкодити душі досягти райського блаженства. Але у володінні багатством послідовники Христа – проповідника бідності та аскетизму – бачили щось сумнівне і навряд чи морально виправдане: «Легше верблюдові пройти крізь вушко голки, ніж багатому увійти в царство Боже» (Біблія, Матвія 19:24). Економічні постулати середньовічної церкви відображали соціальну реальність феодалізму, проголошуючи багатство не кінцевою метою, лише засобом, гарантією існування кожного члена суспільства.

Середньовічне феодальне суспільство докорінно відрізнялося від суспільства варварів. Воно будувалося на класовому антагонізмі, на політичному і соціальному пануванні феодальних землевласників над залежним селянством. Тому і ставлення до праці і до власності в цьому суспільстві було зовсім іншим, ніж у суспільстві докласовому. Так, представники різних класів розглядали працю і власність неоднаково. Разом з тим, у феодальному суспільстві панувала християнська мораль, норми якої були обов'язкові для всіх і в тій чи іншій мірі поділялися всіма класами й соціальними групами. Феодальне суспільство ґрунтується на власності – на великій власності дворянства і церкви, на дрібній власності селян і ремісників. Проте володіння власністю ніколи не отримувало протягом середньовіччя безумовного виправдання і схвалення, – воно допускалося, але на певних умовах і з неабиякими застереженнями. Християнська релігія санкціонувала феодальний лад, але її ставлення до власності було досить суперечливим [13].

Отці церкви багаторазово вказували на те, що перші люди, будучи безгрішними і безпосередньо спілкуючись із Богом, не знали не тільки праці, але і власності. Створена Господом земля, як і її плоди, і всі живі істоти, були віддані у владу людини, але Господь хотів, щоб володіння ними було загальним. Лише корисливість людей у стані гріхопадіння призвело до встановлення приватної власності [13]. Отже, власність і роздільне володіння не від Бога, а від Диявола і також результат користоловства людей, недосконалості їх природи після вигнання з раю. Подібний погляд, що зв'язував приватну власність з першородним гріхом, був сприйнятий і середньовічною Церквою. За Божими звичаями, усі речі суть загальні. Лише користь створила «моє» і «твоє». Христос не мав ніякого майна і жив у повній бідності, і цей приклад наслідували його учні. «Не збирайте собі скарбів на землі, де нищить їх міль та іржа, і де злодії підкопуються й викрадають», – наголошує Біблія (Євангеліє від Матвія 6: 19-21, 24), – але збирайте собі скарби на небі, де ні міль, ні іржа не нищить, і де злодії не підкопуються та не крадуть; бо де скарб твій, там буде і серце ваше... Не можна служити «Богу і мамоні». Христос закликав не піклуватися про їжу й одяг і жити, як «птахи небесні», які «не сіють, не жнуть, не збирають у житниці» (Біблія, Євангеліє від Матвія 6:26).

Середньовічний християнин не міг не приймати всерйоз ці заповіді. Праведник мислився бідним, бо бідність – чеснота, якою ні в якому разі не могло стати багатство. Майно – втілення земних інтересів, що відволікає людину від думок про загробне життя і від турбот про спасіння душі. Віра вимагає відмови від земних справ та інтересів. Тому праведному послідовникові Христа багатство повинно вселяти презирство. «Зневажай земні багатства, щоб ти міг придбати небесні», – говорив Бернард Клервоський. «Власність – перешкода для любові до Бога і до людей, бо вона

породжує егоїстичні почуття і боротьбу за володіння, витісняючи дружелюбність жадібністю і ворожістю» [8, с. 37]. «Тому основна умова для досягнення досконалої любові, - вчив вже пізніше Фома Аквінський, - добровільна убогість» [13]. У повчаннях середньовічних проповідників зречення від власності міститься неабияка частка риторики. Лише незначна частина суспільства була схильна сприймати їх не тільки для того, щоб відкатися з приводу своєї недосконалості та нездатності на ділі буквально слідувати християнським принципам бідності. Але для того, щоб основна маса віруючих могла примирити категоричні заповіді євангельської бідності з володінням майном, у суспільстві повинні були існувати люди, які взяли б на себе виконання обігниці добровільної бідності і, демонструючи решті суспільства приклад, наслідувати якому воно виявлялося не в змозі, разом з тим, служили б йому розрадою: ці обранці Божі своєю праведною поведінкою і зреченням від земних благ та інтересів рятували рід людський у цілому. У чернечих орденах заповідь бідності була основоположним принципом. Бенедиктинці не тільки не мали права володіти яким-небудь майном, але їм було заборонено навіть вживання слів «мій» і «твій»: замість цього засновник ордена Бенедикт Нурсійський наказав говорити «наш» [3, с. 87]. Поняття про спільне володіння було перенесено навіть на фізичну особу ченців. Принаймні сперечалися про те, чи міг монах дивитися на частини свого тіла як на особисту власність і чи міг він говорити: моя голова, моя мова, мої руки, або ж він повинен був говорити: наша голова, нашу мову, наші руки, подібно до того, як говорили наш клубок, наша ряса [12, с. 56].

Середньовічне зречення від світу і від самого себе доведено в чернецтві до знищення індивідуальної особистості. Дещо пізніше в орденах францисканців і домініканців заборонена була не тільки особиста, але й загальна власність. Ченці повинні були існувати винятково за рахунок милостині. Для більшості ж членів феодального суспільства виконання заповіді бідності було майже неможливим. Це прекрасно розуміло і духовенство. Для існування суспільства як цілого було необхідне володіння майном. «Було б несправедливо сказати, що людина не повинна мати ніякої власності», - визнавав Фома Аквінський і вважав, що гріхопадіння не тільки послужило причиною виникнення приватної власності, а й зробило її збереження неминучим: у стані земної гріховності людина не може не піклуватися про себе і свої справи більше, ніж про справи інших, і тому працює у своєму господарстві і на себе з особливою ретельністю [13]. Теологи засуджували не стільки сам принцип індивідуальної власності, скільки зловживання нею. Але це нагадує виправдання гріхопадіння людина та загравання з Дияволом, якщо чітко слідувати першо-початковому твердженню, що приватна власність – це результат гріхопадіння, і відкинути компромісну логіку. Людина, згідно з ученням теологів, повинна володіти лише тим, що їй дійсно необхідно для задоволення власних потреб. Як казав Августин, «хто володіє зайвим – володіє чужим майном». Але поняття «зайве» приховує в собі спокусу та зловживання, адже не зрозуміло, що конкретно вважати зайвим, а що не вважати [1, с. 108]. *Ранньохристиянський ідеал громади віруючих, що відреклися від будь-якого володіння і не піклуються про власне харчування, середньовічне християнство замінило ідеалом дрібної власності, володіння якої дає змогу задовольняти необхідні потреби.* Накопичення понад цього мінімуму вважалося гріховним, бо диктувалося користолобством. За визначенням Фоми Аквінського, «користолобство є гріх, через який людина прагне придбати або зберегти більше багатства, ніж їй необхідне» [13]. Ідучи на цю поступку, церква визнавала реальну суспільну потребу. У її вченні про допустимість дрібної власності як зла, яке доводиться терпіти для того, щоб уникнути більшого зла, знаходили своє задоволення ідеали дрібних виробників і власників - матеріальної опори середньовічного суспільства. Тобто, праця з мінімальним результатом – це не зло, а та ж сама праця з більшим результатом – уже користолобство і зло, диявольський вплив і руйнування душі. Але можна помітити, що перший випадок (праця з мінімальним результатом) закладає підґрунтя для смертного гріха – ліні та задрощів.

Ще один пасаж, християнське засудження власності насправді зводилося до засудження наживи і прагнення до наживи, критерієм відмінності між допустимою і недопустимою власністю виявлялися навіть не самі її розміри, а ті цілі, які передбачалися власниками, і засоби, що використовувалися для отримання багатства. Головне полягало в помислі, у духовному стані людини [6]. Такий підхід у корені пересікається із суб'єктивізмом і схильністю до самовиправдання. Зрештою, розфокусування уваги з розмірів власності і було вже проявом цієї схильності, а помисли, цілі, духовний стан – це лише вдалий спосіб узаконити так зване «зло».

Багатство, за твердженням Фоми Аквінського, не може служити кінцевою метою, воно - лише засіб для досягнення інших цілей, які лежать за межами господарської сфери [6].

Звернемося також до літератури раннього середньовіччя, яка рідко згадує «багатіїв». Це слово, що означало радше «сильних», ніж «можливіх». Один з найзнаменитіших і найширше

використовуваних у середні століття текстів належить Ісидору Севільському (бл. 570–636 рр.), який у своїх відомих «Етимологіях» зробив грошолобство головним зі смертних гріхів, прирік багатіїв на пекло і нагадав пригчу про багача й бідного Лазаря, але в дійсності багатство і багатих огульно не засудив. Оскільки багатство створюється Богом, то, якщо багатії використовують власний стан заради суспільного блага і милостині, це їх виправдовує, але, знову ж таки, багатство в Ісидора Севільського означає радше могутню людину, ніж людину, у якої багато грошей [7, с. 62].

Найбільший власник у феодальному суспільстві, безліччю ниток пов'язаний зі світськими великими землевласниками, Церква ніколи не схвалювала спроб скасувати інститут приватної власності або перерозподілити майно так, щоб наблизитися до ідеалу дрібної власності, обмеженої задоволенням потреб. Принцип «не вкради», який захищав будь-яке володіння, у класовому суспільстві неминуче стояв на сторожі насамперед інтересів імущих. Єдиний припис церкви, що спрямовувався на частковий перерозподіл благ, зводився до проповіді подаяння жебракам. Бідні і незаможні, вважалося, все ж таки стоять ближче до Христа, ніж власники. У них бачили образ самого Христа. Тому благодійність на користь бідних всіляко заохочувалася. Добродії і сеньйори зазвичай містили при своїх дворах певну кількість жебраків, роздавали їм гроші і годували їх. Нерідко багаті люди витрачали на жебраків значні кошти. Найбільше старалися знатні жінки, а деякі царствені особи не зупинялись і перед жертвою жебракам частини державних доходів. Але в основі середньовічної благодійності лежала не стільки християнська любов до ближнього, скільки турбота жертводавців про власний душевний спокій. За допомогою милостині багатий, радше, міг урятувати душу, про бідняків же, яким він виділяв частку свого майна, думав набагато менше. Це підтверджує той факт, що середньовіччя не знало жодної серйозної спроби радикально позбавити жебраків їхнього тяжкого становища [5, с.98].

В існуванні багатства і бідності Церква знайшла логічний компроміс самовиправдання: «багаті люди створені для порятунку бідних, а бідні – для порятунку багатих» [13]. У подаянні жебракам бачили свого роду джерело «страхування» душ імущих. Алкуїн писав, що подана біднякам милостиня дозволяє потрапити на небо. Матеріальні багатства, роздані бідним, повторював за ним Рабан Мавр, перетворюються на вічні багатства [5, с. 83]. Тому існування незаможних нероб здавалося необхідним, і ніхто не думав про те, щоб ліквідувати жебрацтво, так само, як і самі жебраки бачили в собі обранців божих і зовсім не прагнули позбутися злиднів. Навпаки, до злиднів прагнули як до ідеалу, і церква дозволяла прийняття обітниць жебрацтва всім, хто прагнув до нього «з смирення і для загальної користі, а не з користі або лінощів». Правда, папство, побоюючись занадто значного поширення подібних настроїв, проголосило, що бідність є не загальнообов'язковою, а покликанням обраних. Тривалий час бідність не сприймалась у цьому суспільстві як соціальне зло, як показник невлаштованості людських справ. Убогість була не вимушеним станом, з якого бажано було б вибратися, а станом самозречення і відкидання світу, і тому злидений промисел був невід'ємним елементом середньовічної суспільної практики. Не багатство, а злидні і насамперед смиренність були ідеалом середньовічного суспільства [8, с. 39].

А тепер зазначимо про саме духовенство та його реальне ставлення до багатства. Усіляко сприяючи панівному класу оформляти і зміцнювати феодальну залежність селянства, церква і на Сході, і на Заході була найбільшим землевласником. Вона отримувала величезні земельні володіння через дарування від королів і великих феодалів, які прагнули зміцнити становище церковної організації, освячувала їх панування. Дарами на користь церкви вони розраховували водночас забезпечити собі «царство небесне». І у Візантії, і на Заході церкви й монастирі володіли приблизно однією третьою всієї землі. У монастирських господарствах працювали тисячі кріпаків, що піддавалися жорстокій експлуатації, ніж на землях світських феодалів. Найбільшими були земельні володіння церкви в Італії. У V ст. три римських церкви - Петра, Павла та Івана Латеранського - одержували, крім доходів натурою, ще 22 тис. солідів річного доходу [7, с. 57].

Користолюбство і жадібність духовенства не знали меж. Величезні земельні багатства були отримані церквою через обмани, підробки документів тощо. Клірики і ченці пускали в хід погрози небесними карами і вимагали заповіту на користь церкви. Церковні володіння користувалися правом імунітету на Заході і подібним же правом у Візантії. Церковні служителі підлягали тільки церковному суду. Єпископи наділялися також і адміністративними функціями. Усе це підносило їх у суспільстві і сприяло посиленню їхньої влади. Спосіб життя вищого духовенства мало чим відрізнявся від способу життя найбільших світських феодалів.

З даної інформації впливає факт невідповідності ідеологів Бога їхній же пропаганді. Подвійна мораль, як ми зрозуміли лежала в основі середньовічного суспільства. Так, можна дійти висновку, що Диявол набув «асоційованого членства» в справах Господніх, що давало змогу маніпулювати

населенням і переслідувати власні матеріальні інтереси тим, у чийх руках була зосереджена влада. Проте це не заважало Церкві створювати культ аскетизму для простих смертних. Отже, що християнство аж ніяк не вплинуло на прагнення людини до наживи. Християнство тільки змусило людину шукати логічні виправдання свого користолюбства. А справжніх послідовників Христа, монахів, було не так і багато, а серед них істинних послідовників ще менше.

Література

1. Августин Блаженный. Сповідь / Августин Блаженный. – К., 1994. – 224 с.
2. Августин. Избранные сочинения. в 4 ч. / Августин. — М., 1786. – 368 с.
3. Адальбер Гюстав Аман. Повседневная жизнь пер вих христиан / Гюстав Аман Адальбер. – М. : Молодая Гвардия, 2003. – 278 с.
4. Армстронг Карен. История Бога. Тысячелетие искания в иудаизме, христианстве и исламе / Карен Армстронг. – К., 2004. – 546 с.
5. Гуревич А.Я. Культура и общество Средневековой Европы / А.Я. Гуревич. – М., 1989. – 368 с.
1. 6. Жак ле Гофф. Цивилизация средневекового запада / Жак Ле Гофф. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://lib.aldebaran.ru/author/le_goff_zhak/
6. Кенинсбергер Г. Средневековая Европа. 400-1500гг. / Г. Кенинсбергер. – М., 2005. – 542 с.
7. Кулишер И. История экономического быта в Средние века / И. Кулишер. – М., 2009. – 398 с.
8. Реньё Люсьен. Повседневная жизнь отцов-пустынников IV века / Люсьен Реньё. – М.: Молодая Гвардия, 2008. – 406 с.
9. Тальберг Н. История христианской церкви / Н. Тальберг. – К., 2004. – 284с.
10. Християнство: енциклопедический словарь. Том 1 / [Аверинцев С.С., Мешков А. Н., Попов Ю.Н.] – М., 1993. – 442с.
11. Шураки Андре. Жизнь людей Библии / Андре Шураки. – М. : Молодая гвардия, 2004. – 348 с.
12. Элиаде М. История веры и религиозных идей. Том 3: от Магомета до Реформации / М. Элиаде // [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Relig/Eliad_4/13.php;
13. Berlinger R. Augustins dialogische Metaphysik / R. Berlinger. - Fr./M., 1962 – 548 S.
14. Mausbach J. Die Ethik des heiligen Augustin / J. Mausbach. - Freiburg, 1929. – 256 S.
15. Jaspers K. Platon. Augustin. Kant. Drei Granden des Philosophierens / K. Jaspers. - M., 1967. – 310 S.

The paper identifies the main Christian principles of the economic system of European society. A number of factors have contributed to the formation and transformation of the economic paradigm day early Middle Ages.

Keywords: *economic system paradigm, poverty, wealth, property, Bible, Christianity, trade and financial system.*

В статье выявлены основные христианские принципы экономической системы европейского общества. Определен ряд факторов, способствовавших формированию и трансформации экономической парадигмы в пору раннего средневековья.

Ключевые слова: *экономическая система, парадигма, бедность, богатство, собственность, Библия, христианство, торговля, финансовая система.*